

KOVÁTS KATALIN

Győr nyomdái a 19. század második felében

"Már pedig az Apróság is néha nevezetes. El nem hinné az ember, miként oldatnak fel s világosítanak meg sok idő múlva az efféle megtartott s' hátra talált Apróságokból a' legnehezebb kérdések és kételkedések."

(Sándor István: Magyar Könyvesház. Győrött, 1803.)

Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc vereségét az ellenforradalom nyílt diktatúrája, az abszolutizmus követte. Az ipar rendkívül kedvezőtlen helyzetben volt. A vámvonat megszüntetésével az osztrák ipari termékek özöne lepte el az országot és elnyomták az amúgy is tőkehiányban szenvedő magyar ipart. A kapitalista viszonyok azonban önmagukban is olyan jelentős változást jelentettek a korábbiakhoz képest, hogy minden elnyomó politika ellenére megindult a magyar ipar rendkívül gyors ütemű fejlődése.

Az 1860-as évek elejére nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar nemesség zöme elutasít magától mindent, ami egy újabb forradalmat jelent, s a megegyezést kereste. Ez a megegyezés 1867-ben a kiegyezéssel valósult meg, mikor a magyar birtokos nemesség egyezsége lépett az osztrák uralkodó osztállyal.

A kiegyezést követő öt év alatt 170 ipari részvénytársaság alakult. Meggyorsult a nyomdaipar fejlődése, megnőtt a nyomdák száma, technikailag is fejlődtek az üzemek. Ezzel párhuzamosan a kisüzemi nyomdászat nagyüzemivé vált, létrejöttek a nagy kiadói és nyomdai részvénytársaságok. Az 1872-es ipartörvény s a vele kapcsolatban megjelent rendelkezések elősegítették a nyomdaipar nagyon gyors fejlődését. Ez a törvény ugyanis kimondta a nyomdászat szabad iparrá válását. Ennek értelmében bárki lehetett nyomdatulajdonos, akinek kedve és megfelelő tőkéje volt. *"Nyomdat és könyomdat felállíthat mindenki ... melyben (város) lakik, azon törvényhatóság elnökének szándékát bejelenti, aki erről a belügyek ministerét értesíti; és a fővárosban 4000, egyebütt 2000 forintot, részére 5 % kamatozandót letesz."*¹

1867-tel a nyomdák számának nagymértvű szaporodása vette kezdetét. Tömegesen alakultak a kisebb-nagyobb üzemek; 1866-tól a századfordulóig az ország nyomdáinak száma hat és félszeresére növekedett. Míg 1867-ben 100 körül mozgott a nyomdák száma, 1900-ban már 680 nyomda működött; ebből Budapesten 149, vidéken 531. Ezt az óriási méretű fejlődést az 1872-es rendelkezéseken kívül segítette az 1880-as években hozott iparpártolási törvény is.

A számszerű fejlődés mellett előrehaladás tapasztalható a magyarországi nyomdatechnika korszerűsítése terén is. A 19. század legkorszakalkotóbb találmánya a gyorssajtó: ez a gép óriási előrehaladást jelentett a sokszorosításban. A rotációs nyomdagépek, a szedőgép, a galvanoplasztika, a kemigráfia, az autotypia és még sorolhatnánk az újításokat, melyek néhány évtized alatt nagyipari színvonalra emelték a nyomdászatot. Elsősorban a fővárosban működő nagyüzemek és részvénytársaságok rendelkeztek elég tőkével ahhoz, hogy az új, modern gépeket és berendezéseket beszerezzék. Ugyanakkor a saját, régi gépeiket eladták a vidéki nyomdáknak, így azok technikai színvonala is némileg emelkedett. A átlag azonban nem érte el a fővárosi szintet. E nagy kapacitású nyomdai és kiadói apparátus rendkívül nagy mennyiségű kiadványt hozott létre. A kiegyezés után kialakult az a nagy létszámú olvasóközönség is, amely ennek a kiadványtömegnek igénylője és fogyasztója lett.

A modern polgári élet, a kapitalista termelés az általános és szakmai műveltség emelését hazánkban is szükségessé tette, s legalább az elemi ismeretek elsajátítását megkövetelte a szélesebb néprétegektől is. Ez a fejlődés eredményezte 1868-ban a népoktatási törvény kiadását, mely létrehozta az egységes állami irányítás alatt álló alsófokú iskolarendszert. Az elemi iskolai oktatás kötelező bevezetése fontos lépést jelentett: megnőtt az írni-olvasni tudók és az alapfokú ismereteket elsajátítók száma, növekedett az olvasó közönség.

Összefoglalva: *"a dualizmus korában sok tényező együttes hatására olyan olvasói bázis alakult ki, amely a nagy teljesítményű kapitalista könyvkiadás kialakulását szükségessé tette és a szükséges közönségét is biztosítani tudta."*²

Győr a 19. század második felében

Az önkényuralom idején *"a közigazgatás és az iskolák nyelve kötelezően a német lett. A város hazafias érzelmeinek ébrentartásában és kulturális életének fellendítésében nagy szerepet játszó Győri Első Zeneegylet és a Győri Olvasó Társaságot feloszlatták. A szabadságharcban résztvevő hazafiak elbujdostak, vagy fogságban sínylődtek. A városi lakosság politikai és szellemi élete elnémult"*,³ de csak a felszín volt csendes, a város lakossága megtalálta a módját hazafias érzelmeinek, magyarságának kifejezésére. *"A Bach-korszakban alig vállaltak hivatalt a régi magyar származású és valóban hazafias érzelmű tisztviselők, legfeljebb csak azok, akiket a lét-fenntartási gondok hajtottak az abszolutizmus szolgálatába."*⁴

A kiegyezés kedvezően hatott a város gazdasági fejlődésére. Sorra alakultak a közép- és kis gyártelepek, melyekből a század végére kifejlődtek a ma is létező nagy iparvállalatok elődei, pl. Olajgyár, Vagongyár stb. A megindult gazdasági fejlődés megszüntette a céhrendszert, ipartársulatok kezdtek alakulni. A nagy múltú céhek önálló ipartársulatokat hoztak létre, ezek voltak a szakipartársulatok: ilyen volt pl. a csizmadiáknak és a mészárosoknak. Az önálló társulattal nem rendelkező iparágak pedig létrehozták az általános ipartársulatot; ide tartoztak a nyomdászok is. Az általános ipartársulat ügyeinek intézésére hivatva volt: a tisztikar (elnök, alelnök, titkár, pénztárnok és a számvevő), a választmány és a közgyűlés. Az ipartársulat alapításának okmányai megmaradtak; itt csak a társulat céljait megfogalmazó részből idézném, hogy mi volt a célkitűzése, s hogyan segített a társulat a tulajdonosokon.

"1. A társulat célja a társulati tagok közös érdekeit tőle kitehetőleg előmozdítani. E'célból: a társulat a tagokat betegségük tartama alatt gyógykezelésben részesíteni és a közgyűlés által időnként a' körülményekhez képest meghatározandó segély díjakkal gyámolítani ...

2. A Győr és Győrvidéke ipar körében az ipartörvény korláta között a munka adók és munkások közötti viszonyokban szigorú rendeletet meghonosítani. Örökös a felett, hogy az ipartörvénynek a munka adók és munkások közötti viszonyokra vonatkozó szabályai mindkét részről pontosan megtartassanak. S azon esetben, ha ama szabályok meg nem tartásából a tagokra hátrány származna, a sérelmet szenvedett tag jogainak és érdekeinek megvédése tekintetéből segéd kezét nyújt, illetőleg e jogokat és érdekeket a társulat költségén érvényesíti.

3. A társulati tagokat a munkás vagy munkahiányból eredő bajok ellen lehetőleg megvédeni. E célra lehetőleg adatokat gyűjt a Győr és vidékének iparviszonyairól és azok alapján a társulati tagok részére kellő munkások, esetleg munkaszerzésben is közvetítőleg működik.

4. A Győr és vidéke iparfejlődését lehetőleg előmozdítani és az által annak versenyképességét emelni törekszik. A társulat lehetőleg előmozdítja a Győr és vidéke iparral foglalkozó segédei és tanoncjai általános és szakmabeli

kiképzését, különösen is azáltal, hogy a fennálló vagy létesítendő tanonc és szakiskolákat segítyezi és azok pontos látogatását saját körében előmozdítja."⁵

E társulat alelnöke az első időkben (1873-78) Czéh Sándor nyomdász volt. Ez figyelemre méltó, mivel egyedül ő lépett be a nyomdatulajdonosok közül az ipartársulatba, s mindjárt magas tisztséget bíztak rá, megelőzve olyan iparágak képviselőit, melyeket több tag is képviselt.

Az ipartársulatokkal egyidőben kezdtek szervezkedni a munkások is. Kezdetben elszigetelt kis szervezetek voltak. Egységes munkáspárt a 90-es évektől működött a városban. Ebből a korból maradtak fenn az első munkásmegmozdulásokról szóló jelentések is.

A győri nyomdászok első sztrájkjukat 1898-ban szervezték meg. November 30-án memorandumot intéztek a győri nyomdafőnökhöz. Követeléseik:

- 1. Az egyházi ünnepekből, azok megtartásából keletkező szüneti napokat a heti bérből ne húzzák le!*
- 2. A felszabadult szedő minimális heti bére 8 frt, a második évben 11 frt legyen!*
- 3. A külön óra díját emeljék!*
- 4. A tanonc tartást a segédek számának kulcsa szerint korlátozzák!*
- 5. A 11 frt-os minimumot már elért segédek havi bérét azonnal 1 frt-tal emeljék!*

A 4. pontban követeltek megadása lett volna nagyon jelentős. Tudniillik a 90-es években vált gyakorlattá, hogy a tanoncok számát rendkívüli módon megnövelték, s velük végeztették el a munkát - természetesen olcsóbban. Az országban volt olyan nyomda, ahol 1 segéd mellett 9 tanonc dolgozott. A munkásoknak és a munkaadóknak ekkor még sikerült békésen megegyezni, bár csak néhány pont teljesült a követelésből. A századfordulóig nagyobb munkásmegmozdulás nem volt a városban.

Győr nyomdái átlag 2-4 segéddel dolgoztak. A viszonylag jelentős teljesítményt elérő néhány nyomdában (Sauervein, Gross, Czéh) sem alkalmaztak 15-20 munkásnál többet. E kis nyomdák tulajdonosai a városi polgárság azon rétegét képviselték, amely a szabadversennyel nem tudott lépést tartani és ezért kispolgári szinten maradtak. A nyomdatulajdonosok is, a nyomdászsegédek is az egyszerű mesteremberek szintjén éltek. A tulajdonosnak is, a segédnek is mindegy volt, hogy mit nyomtattak, ha kellően megfizették a munkát. Ez károsan hatott a könyvművészetre. Ennek ellenére igényes, szép kiadványok is kerültek ki a város nyomdáiból: például a Hazai okmánytár I-V. kötete, mely a Sauervein nyomda munkáját dicséri. Az 1879-ben Székesfehérvárott tartott országos kiállításon egész Dunántúl nyomdászátát két város képviselte: Esztergom és Győr. Városunkból két nyomda munkáit is méltónak tartották a kiállításra: a Gross és Czéh nyomdáét. Azt sajnos nem tudtam kideríteni, hogy mely munkák voltak a kiállítottak.

Győr nyomdái

A nyolcvanas évek közepétől a vállalkozó kedv, az alapítási láz, a városiasodás viszonylagosan fellendült. A könyvkiadás terén számszerű fejlődés tapasztalható. Vidéken a legtöbb kiadvány az egyházi, a gazdasági vagy a kulturális centrumok szerepét betöltő városokban - így Győrött is - jelent meg. Összehasonlításképpen nézzünk három, Győrhöz hasonló dunántúli várost!

1876-1885

Város neve	Nyomdák száma	Kiadványok száma
Székesfehérvár	11	104
Esztergom	4	102
Nagykanizsa	3	121
Győr	9	117

1886-1900		
Város neve	Nyomdák száma	Kiadványok száma
Székesfehérvár	11	180
Esztergom	5	261
Nagykanizsa	5	145
Győr	16	266

A táblázat adataiból látható: a vizsgált időszakban minden városban emelkedett a nyomdák száma és a kiadványoké is. Szembetűnő azonban a győri nyomdák illetve kiadványok számának alakulása. A "Magyar Könyvészet" adatai szerint Győrött az 1849-től 1900-ig terjedő időszakban összesen 18 nyomda ill. kiadó működött. Közülük nyomdatulajdonosként kilencen voltak bejegyezve az egyéni cégek tulajdonosi névjegyzékében; öten, mint papír-, írószer- és könyvkereskedők említetnek, négy állítólagos nyomda ill. könyvüzleti tulajdonos pedig nem szerepel a jegyzékben.

Levéltári kutatásaim alapján a vizsgált periódusra 5 nyomda létezését látom bizonyítottnak; a 18 nyomda tulajdonképpen a tulajdonos-változásokat tükrözi. Egy, az 1880-as évek végéről származó felmérés Győrött a következő nyomdákat említi: "... Fischer István és Fia - Polgár Bertalan - Galántai és Társa - Nitsmann József - Gross és Társa".⁶

A levéltári anyag szerint Fischer Istvántól Nitsmann József vette meg a nyomdát, tehát két egyéni tulajdonos nem lehetett; a fent említett kimutatásban mindkét név egyidejűleg szerepel. Az eltérés onnan adódhatott, hogy az év elején még Fischer volt a tulajdonos, majd az év közepén Nitsmann a nyomdát megvette és saját nevére íratta át a céget, mint "Fischer István és Fia" utóda Nitsmann József. A másik hiányosság a felsorolásban, hogy nem szerepel benne Surányi János neve, aki a nagyhirű Czéh nyomdát vette meg.

Kutatásaim alapján a városban 1849-1900 között a következő 5 nyomda létezett:

1. Sauervein - Fischer - Nitsmann
2. Gross Gusztáv
3. Czéh - Surányi
4. Pannónia
5. Polgár Bertalan - Győregyházmegyei Alap

Sauervein (1850) - Fischer (1888) - Nitsmann (1891) nyomda

Győr 250 éves nyomdászati-történetének legnagyobb neve: Streibig. A család utolsó nyomdászával foglalkozó személye Streibig Lipót, aki 1837-ben halálozott el. Özvegye 1846-ig vezette a nyomdát, majd bérbe adja

"Sauervein Victornak, az üzlet addigi kormányzójának, évenkénti 2000 p. frtokért." Később Sauervein elhatározza, hogy megveszi a nyomdát.⁷

"Tekintetes Tanács!

Bölcs tudomásra van a kebelbéli egész közönségnek, úgy a tekintetes tanácsnak, hogy miután én könyvnyomási mesterségemet itt helyben kitanultam és gyakoroltam, jelesen pedig Streibig családnak nyomdáját előbb vezettem, most kibérlem, ezen városnak illy minőségben közel 30 éves lakosa lévén ezen idő alatt magamat mindenkor jámborul és becsületesen viseltem, mi elé fogva egyszersmint a hazai törvényeket és felsőbb rendeleteket tiszteletben tartván; ezeknek áthágása tekintetéből vagy egyébként ellenem mindeddig panasz soha nem tétetett miről részemre hiteles bizonyítványt kiadatni könyörögvén, teljes tisztelettel maradok

Győrben január 30^{án} 1849

alázatos szolgája

Sauervein Viktor"⁸

Sauerveinnek végül is 1850. júl. 26-án sikerült megszerezni a nyomdát, "s ezzel a gazdag múltú nyomdászdinasztia utolsó tagja özv. Streibig Lipótné szül. Werner Klára kilenc neveletlen gyermekével együtt megkapja a várostól elbocsátó levelét, hogy máshová költözhessék."⁹

Az 1850-es év végére tehát lett a városnak nyomdája és hozzáértő nyomdásza, aki a törvények szigorú betartásával kezdi meg működését: azonnal jelenti a vásárlást, kérve, hogy a nyomdát írják a nevére.

»Néhai Streibig Leopold után maradt Győr belvárosban lévő cs. kir. szabadalmazott könyv nyomdát az "A" alatti szerződés szerint megvásároltam és ezen adás vevés "B" szerint felsőbb helyen is helyben hagyatott, és miután a fő Méltóságú Magyar Kir. udvari Kancellária rendelete értelmében minden üzlet tulajdonosnak kötelességére tetetett aláírási címét az 1840. 15ik t.cz. II. rész 3ik fejezete értelmében váltó törvény székhéhez bejegyeztetni, s így a sz. kir. szabadalmazott könyvnyomdára nézve aláírás czimemet Sauervein Géza németül Viktor Sauervein czim alatt bejegyeztetni kívánám, nagykorúságomat "C" alatt igazolom.

A tekintetes c. kir. váltó Törvényszéknek esedezem, méltóztassék aláírási czimemre bejegyzését megengedni és Győr városa Tetts. Törvényszékét a czimpéldányok átküldése mellett aláírásom kivitele végett megkeresni, mely alkalommal a nyert cs. kir. Szabadalmi okiratomat szintén felmutatni fogom.

Tisztelettel maradván

alázatos szolgája

Sauervein Géza«¹⁰

Az értesítés is hamarosan megérkezett: "92/3/64 bejegyzés folytán Sauervein Gézának czége az egyéni czégek jegyzőkönyvébe 117. lapon 234. szám alatt beiktattatott."

A nyomda felszerelésére adatot nem találtam. Felleltem viszont egy 1848. végén készült leltárt, amelyet akkor készítettek, mikor özv. Streibigné elhatározta, hogy eladja a nyomdát, mert nem tudja fenntartani. Valószínűleg Sauervein ezt a felszerelést teljes egészében átvette, mivel már ebben az időben is volt olyan gép a nyomdában, mely az Ő tulajdonát képezte. Ezek szerint:

<i>"Petit Antiqua</i>	300
<i>Petit Cursiv</i>	100
<i>Petit Fraktur</i>	200
<i>Burg(o)is Antiqua</i>	200
<i>Garmond Antiqua</i>	400
<i>Garmond Cursiv</i>	100
<i>Garmond Fraktur</i>	200
<i>Cicero Antiqua</i>	600
<i>Cicero Cursiv</i>	150
<i>Cicero Fraktur</i>	300
<i>Mittl Antiqua</i>	150
<i>Mittl Fraktur</i>	150
<i>Tertia Antiqua</i>	200
<i>Tertia Fraktur</i>	100
<i>Text Antiqua</i>	100
<i>Text Fraktur</i>	100
<i>Doppel Cicero Antiqua</i>	50
<i>Doppel Mittl Fraktur</i>	50
<i>Doppel Tertia Antiqua</i>	50
<i>Missal Antiqua</i>	25
<i>Missal Fraktur</i>	25
<i>Sabon Antiqua</i>	30
<i>Sabon Fraktur</i>	45
<i>Igen nagy betű, Antiqua</i>	60
<i>Szinte nagy betű, Fraktur</i>	70
<u>Compacte Antiqua:</u> <i>Petit,</i> <i>Garmond, Cicero, Tertia,</i> <i>összesen czirka</i>	100
<u>Compacte Fraktur:</u> <i>Petit,</i> <i>Garmond, Cicero, Tertia,</i> <i>összesen czirka</i>	100
<i>Cicero griechisch</i>	140
<i>Tabella lineák</i>	100
<i>16-féle ciráda</i>	200
<i>Perl és Halbperl összesen</i>	50
<i>Különféle durchschuss</i>	200
<i>Többféle Ausschliessung</i>	400
<i>Többféle, részint újabb, többnyire</i> <i>pedig ótska képek (Vignetten)</i>	
<i>Összesen körülbelül font:</i>	4995

5 közönséges ótska fa-sajtó. (Handpresse)
1 kicsiny ótska fa-sajtó.
1 pakoló prés fából.
Több apróbb mindenféle szerszám. (Werkzeuge)
A fen említeteken kívül van egy gyors sajtó is,
mely Sauerveiné , aki a nyomdát 1846-ik jan. 1.-én
öt évre haszonbérbe vette."¹¹

Sauerveinék komolyan vették, hogy folytatni akarják a Streibig hagyományokat. Sauervein Viktor fia, Géza külhoni tanulmányútra is vállalkozik:

"Tekintetes Tanáts!

Alulírott mint kitanult könyvnyomtató és betűszedő bővebbeni kiképzésem végett külföld több nevezetes helyeire, különösen Szász országban fekvő Wainna városába utazni szándékozván ennél fogva; hogy ebbeli kívánságomat teljesíthessem, s ez által célomat elérhessem, tehát kérem a Tettes Tanátsot, kegyeskedjék részemre - tekintvén hogy idevaló könyvnyomda és háztulajdonosnak fia vagyok, s hogy mind politicailag, mind erkölcsileg magamat mindég jól viseltem, és a katonai kötelezettség alól is már ment vagyok - hogy külföldre egy évre szóló uti levelet a Nagyméltóságu Magyar kir. helytartó tanátsnál kegyessen kieszközölni. Mi végből olly bátor vagyok egy uttal személyes leírásomat, és a béllyeg díjat 72 kr ide mellékelni.

Melly ebbeli kérésem ismételése után tartozó tisztelettel maradok a Tettes Tanátsnak

Győrött December 27^{én} 1861

alázatos szolgálója

Sauervein Géza betűszedő

861 / II 25 Magyarország királyi helytartójától

4b3. fze. / eln.

Szabad királyi Győr városa nemes tanácsának Győrött

1861 évi December 30^{ki} 2946 Számu felterjesztés folytán Sauervein Géza részére kiállított külhoni utlevél ezen város tanácsának azon felhívással küldetik meg kézbesítés végett, hogy ezt az illető saját kezű aláírásával egészítse ki.

Budán Január 11^{én} 1862.

Helytartó Ő Nagyméltósága nevében

*aláírás"*¹²

Sauerveinék nagy gonddal vezették a nyomdát. Az újításokat és korszerűsítéseket szívesen alkalmazták. Műszakilag fejlesztették, modernizálták az üzemet. Bevezették a prés-jellegű nyomtató-sajtót. Az üzemben dolgozott egy kézisajtó, egy prössajtó, egy gyorsajtó és egy, nyomdai munkálatokhoz szükséges gép. Az alkalmazottakat tekintve a nyomdában dolgozott egy szedőmester, négy szedősegéd és egy-két szedő tanonc. A gépeket egy gépmester kezelte, s volt négy női alkalmazottja is. (Beosztásukra való közlést nem találtam.) A segédek heti keresete 8-10 forint volt. A tanoncok heti bére 1,50-2,50 forint között mozgott.

Mint említettem, kezdetben a nyomda egyedüli volta bizonyos előnyökkel járt. Az előállított sajtótermékeket három nagy csoportba oszthatjuk:

1. hivatalos kiadványok, nyomtatványok
2. sajtótermékek
3. könyvek

Hivatalos kiadványok, nyomtatványok. A város mindennemű hivatalos nyomtatványát Sauervein állította elő. Ezt a kiváltságát Sauervein Géza haláláig (1883) megőrizte, sőt még felesége is. Haláluk után kezdődött meg a győri nyomdatulajdonosok harca a városi nyomtatványok előállításáért, mert ez önmagában is tekintélyes mennyiséget, így megfelelő munkát is jelentett.

Sauerveinék kiváló és olcsó munkáját számtalan számla bizonyítja. Általában 100-200-500 példányban állítottak elő egy-egy nyomtatvány-féleséget és ennek ára - természetesen a ráfordított munka arányában - 6-16 forint körül mozgott. A hivatalos kiadványok közül a honvédelmi törvény magyar szövege említésre méltó.

Időszaki kiadványok. A nyomda egyetlen lévén, itt jelentek meg az önkényuralom első periodikái s szinte folyamatosan nyomtatnak valamilyen újságot. A periodikák közül a következők készültek a Sauervein nyomdában:

Győr és vidéke	1885. okt. - 1886. jan. 10.
Győri Figyelő	1873. okt. 1. - 1874. júl. 1.
Győri Hírlap	1886. szept. 26. - 1887. dec. 25.
Győri Közlöny	1858. jan. 5. - 1859. márc. 17. 1859. júl. 28. - 1883. jan. 1.
Győri Történelmi és Régészeti Füzetek	1861. okt. - 1869. dec.
Magyarországi Papi Ima	
Egyesület Értesítője	1887 - 1888
Raaber Geschäftsanzeiger	1857. máj. - 1857. szept.
Remény	1868. nov. 15. - 1876. júl. ¹³

Könyvek. A műhelyt elhagyó könyvek impresszumában előbb "Sauervein G.", majd "özv. Sauervein G-né" megjelölés szerepelt. Azokon a műveken, amelyeket könyvkiadók megrendelésére nyomtatott, nem tüntette fel saját nevét, csak a kiadóét. Megrendelői közül elsősorban Henricke Rezső említendő, aki Győr legnagyobb könyvkereskedésének volt a tulajdonosa. A budapesti Aigner cég is nyomtatott nagyobb mennyiségű könyvet Sauerveinnél.

A kisebb győri könyvkereskedők közül Máxa Ferenc és Klenka Ferenc adott nagy megrendelést a nyomdának.

Az ár soha nem szerepelt a könyveken, csak akkor, ha az valamilyen okból különleges volt, drágábbra került. Az átlagos könyvár ebben az időben kb. 0,40-0,80 krajcár volt: ezért papírkötéses, olcsó kis könyvet kapott az érdeklődő.

Tartalmukat tekintve a kiadott könyvek nagyon változatosak; öt fontosabb csoportba sorolhatók:

- naptárak, kalendáriumok
- szépirodalom
- szakirodalom
- egyházi munkák
- tankönyvek

Győri Naptárt évente kiadott a nyomda; 1861-től egészen 1876-ig Sauervein jelenteti meg a "Magyar és Erdélyországi új- és ó-kalendárium"-ot is.

A szépirodalmi kiadványok között elsősorban győri szerzők munkái szerepelnek. Talán a két legjelentősebbet említeném, amelyek még ma is élvezetes olvasmányok lehetnek a történelem iránt érdeklődőknek: Virághalmi (Blumentritt) Ferencz: "A fegyverkovács" ill. a "Törökvilág Győrben" című regényeit; ezen kívül megjelentették 1861-ben II. Rákóczi Ferenc emlékiratait is. Ráth Mór magánnyomda és könyvkereskedő-kiadó megbízásából Sauervein nyomtatta ki Kossuth Lajos "A magyar nemzet szebb jövője" című munkáját 1860-ban.

A szakirodalmi munkák közül a legmaradandóbb Rómer Flóris "A Bakony" című természetrajzi munkája. Említésre méltó még Maár Bonifác két kötetes "Egyetemes történet"-e; találunk szakszerű leírást a bodonhelyi kastélyról; és kiadta Sauervein az új pénzrendszer magyarázatát is.

Az egyházi munkák jelentős részét a győri egyházmegye papjai írták; műfajukat tekintve többnyire beszédek, imakönyvek. Sauervein nyomtatta egy ideig a különféle schematizmusokat (egyházi névtárakat) és a bencések győri gimnáziumának évkönyveit is. Ismeretes, hogy ezekben az iskolai értesítőkből komoly tudományos munkák is napvilágot láttak. Azokat a dolgozatokat, melyek iránt nagy volt az érdeklődés, különlenyomatként is kinyomtatták.

A tankönyvek az összes Sauervein kiadványnak körülbelül egyharmadát tették ki. Elsősorban a Szombathy Ignác által írt történelmi- és történeti munkák számottevőek. Van olyan kötet (pl. a "Történelemtankönyv a népis-kolák számára"), amelyet rövid időn belül kétszer is megjelentettek. Megtaláljuk a tankönyvek között az iskolákban használt Fojtényi-féle "Görög régiségtan"-t is.

Szintén az iskolához kapcsolódott, hogy az 1868-as népiskolai törvény hatására erőteljes felügyelői munka indult meg a városban és a megyében is. A győri tankerületben végzett felméréseket és jelentéseket Sauervein nyomtatta.

1849 és 1888 között 181 könyv hagyta el a nyomdát, évente átlag 4,6 db. A kiadványokról tipográfiailag el lehet mondani (a kézbe vettekéről általánosítva), hogy szépek, a szedés rendezett, a formához jól választották meg a betűtípusokat.

Ismeretes, hogy az 1840. évi törvény értelmében minden nyomdatermékéről köteles-példányt kellett beszolgáltatni a Magyar Tudományos Akadémiának. Sauervein, aki egyébként nagyon adott a hivatalos kötelezettségekre, ezt a kötelességét meglehetősen lazán kezelte. Több ízben kapott ilyen hangú figyelmeztetést:

»Följeltetvén a magyar királyi tudomány Akadémia, hogy a hazai nyomdatulajdonosok és kiadók az 1840. évi VI. t. c. 11. szakasza azon rendeletének, mely szerint "Magyarországban és kapcsolt részeiben nyomtatott munkákból a magyar tudós társaságot egy-egy példány illet" - már huzamosabb idő óta a köteles példányok beküldésével meg nem feleltek, ezennel felszólítja a főkapitányi szék a város közönségét:

S A U E R V E I N G Y Ő Z Ő

nyomdatulajdonost, hogy a mültra nézve, amennyiben még teheti, mulasztását helyrehozni törekedjen. Jövőre pedig az idézett törvény pontos megtartását szoros kötelességének ismerje el.»¹⁴

1883-tól Sauervein Géza halála után felesége vezette az üzletet. Az özvegy nem sokat értett a nyomdatechnikához, gyermekei közül egyik sem választotta ezt a mesterséget. Mikor 1888-ban Sauerveinné is elhalálozott, a nyomda tulajdonjoga a három gyermekre: Máriára, Magdolnára és Viktorra szállt. Az örökösök a nyomdaműhelyt teljesen felszerelve az érvényes iparendéellyel együtt áruba bocsátották. Ekkor vásárolta meg a teljes felszerelést a "Fischer István és Fia" cég.

Fischer István tekintélyes jövedelmet biztosító papír- és írószer-kereskedéssel rendelkezett a városban. Mint papírkereskedő egy 1871-es listán, mely az adózó polgárokat veszi számba, a 311. helyen szerepel, évi adója 60 forint 07 krajcár volt.

Fischer idejéből (1888-1891) a nyomdáról nagyon kevés adat maradt ránk. Műszakilag a berendezéshez nem nyúlt, nem modernizált. Az alkalmazott munkások számánál nincs változás, csak némiképp az arányok módosultak. A beosztások: 1 szedőmester, 4 szedősegéd és 2 tanonc.

Fischer hivatalos nyomtatványokat nem állított elő, nem vett részt az "árlejtés" küzdelmeiben. A rövid három esztendő alatt öt újságot és folyóiratot nyomtatott hosszabb-rövidebb ideig:

1. Győri Független Újság	1889. okt. 3. - 1891. márc. 5.
2. Győri Híradó	1888. aug. 20. - 1888. dec. 12.
3. Győri Hírlap	1888. júl. 1. - 1889. júl. 4.
4. Győri Pinczér-Egylet	
Havi Értesítője	1891. jan. - 1891. szept.
5. Tanítóbarát	1889. márc. - 1889. jún.

A könyvkiadás erősen visszaesett. Igaz, hogy eleinte Fischer nyomtatott "özv. Sauervein G.-né" impresszummal. Fischer azonban főleg a város különféle intézményeinek hivatalos jegyzőkönyveit és egyéb jelentéseit nyomtatta. Egyetlen nagyobb vállalkozása volt könyvkiadás terén, ez Máriássy Béla "Magyar Törvényhozás" című nagyszabású (tizennyolc kötetes) művének kiadása. Fischer azonban csak az ötödik kötettől nyomtatta a munkát. Az első kötetet Budapesten jelentették meg, hogy hol nyomtatták, nincs jelezve, szerzői kiadásként veszi fel Petrik. A II-IV. kötet pedig Surányi Vilmos impresszummal jelent meg. Róla nem sikerült semmit megtudnom, mivel nem szerepel az egyéni cégek jegyzőkönyvében s levéltári feljegyzést sem találtam róla. A feltételezhető nyomtatók: Fischer István és Surányi János. Valószínűbb az utóbbi, mivel a vezetéknev megegyezik. Ezen kívül pedig tény, hogy 1888-ban veszi át Surányi a Czéh nyomdát.

Fischer rövid működése után a 200 éves nyomda ismét gazdát cserélt. 1891 második felében Fischer István elhalálozott. Örökösei eladták a nyomdaüzemet, s ismét a papír- és írószerüzlet lett a Fischer család fő bevételi forrása.

Nitsmann József nyomdájáról valamivel többet tudunk, mint az elődjéről. Az egyik jelentős dokumentum, mely a nyomda létezését bizonyítja, a "Győri Lloyd Közgazdasági és Társadalmi Közlöny" egy példánya. Ennek impresszuma: Nitsmann József nyomdai műintézet Győr Baross u. 5. Ugyanebben a lapban van egy hirdetés: *"Győr város egyik legrégibb iparvállalata. A nyomda alapítási éve 1726. A papírüzlet alapítási éve 1849. Nitsmann József, Győr Baross u. 5. Papír-, rajz- és írószerkereskedés. Könyvnyomda. Könyvkötészet. Vonalzó intézet. Üzleti és gazdasági könyvtár. Közigazgatási nyomtatványraktár. Műszaki és fénymásolópapírok. Levelezés, könyvelési és kartoték-rendszerek megszervezése megbeszélés és az üzemek természete szerint."*¹⁵

A hirdetés értékes szövegét elemezve elsőként tűnik fel a nyomda alapításának időpontja - az 1726-os év, amely a Streibig nyomda alapításával egyezik, csupán egy évvel korábbi dátum, mint a napjainkban elfogadott és dokumentált 1727-es év. Nitsmann tehát a Streibig - Sauervein - Fischer nyomda utódjának tekintette magát.

A nyomda címeként a Baross u. 5. szám szerepel. A nyomdaüzem nem itt volt, hanem a Deák Ferenc utca 6. számú ház udvarának egy földszintes kis épületében. A Baross u. 5. szám alatt a papírkereskedés és e mögött a nagykapacitású könyvkötészet állott. A papírkereskedés a maga nemében rangos üzlet volt. Jó árut, kedvező árért árusítottak. Azért az üzlet címe szerepel a hirdetésben, mert a nyomtatványrendeléseket nem a nyomdában, hanem itt vették fel.

A hirdetés szövegéből még kiemelném a "Vonalzóintézet"-et. A Nitsmann Nyomda 1893-tól rendelkezett vonalzógéppel. A vonalzógép iskolai füzetek, üzleti könyvek vonalazására való. A vonalazást kicsiny, anilin festékkel befestékezett karikák végzik, gyakran több színben egyszerre, aszerint, hogy a gépnek hány festékező szerkezete van. A motorral hajtott gép kezelője tologatja a papíríveket a berakóasztal egyik sarkába. A berakott íveket két gumikarika meg egy gumihenger vezeti tovább, ezáltal kerül arra a nagy hengerre, amelyben körülfutva a nekiálló és befestékezett sárgaréz-karikáktól megvonalmazódik. A sárgaréz-karikák ide-oda tologathatók, aszerint, milyen távolságra kell lenniük az egyes vonalaknak egymástól. A vonalazást végző karikák közé kisebb karikák kerülnek kizáró (beállító) darabok gyanánt. A festékezést olyanféle hengerek végzik, mint a könyvnyomtatásnál. A szedett formát a sárgaréz-karikák helyettesítik. A sokszorosítás a rotációs nyomáshoz hasonló, csak egy irányban lehet vonalazni, tehát külön kell vonalazni a hosszanti és haránt vonalakat.

Azért időztem ennyit a vonalzóintézetnél, mivel Győrött egyedül a Nitsmann cégnek volt ilyen berendezése. Ez meglehetősen nagy bevételi forrást jelentett. Az előre megvonalmazott íveket nagyban és kicsiben is árusították a papírüzletükben. Természetesen megrendelésre különleges vonalazást is vállaltak.

Itt említem meg, hogy a város évenként meghirdetett árlejtésein (ahol a város következő évi nyomtatvány-szükségeitinek előállítására tettek ajánlatot a nyomdatulajdonosok) Nitsmann a 90-es években mindössze négyszer vett részt. Soha nem nyerte el a megbízást, mivel meglehetősen magas áron adta nyomtatványait.

A reklámszöveg a következőkben a könyvnyomdát említi. Helyére és alapítására már utaltam. A Nitsmann nyomda ismertetéséhez a rendelkezésre álló nyomdász-évkönyvek adatai nyújtanak segítséget. A "Magyar Nyomdászok Évkönyve" 1892. évi 7. számában "Nyomdák Győrben" cím alatt szerepel a Nitsmann nyomda. A felsorolásban lévő ellentmondást már fentebb említettem.

Az egyéni cégek jegyzőkönyvébe 1891. okt. 29-én jegyezték be a nyomdát, mint "Fischer István és Fia utóda Nitsmann József". Főtelephely Győr, tulajdonos "Nitsmann József győri lakos papírkereskedő, könyvnyomda és könyvkötési vállalat tulajdonosa."¹⁶ A nyomdász évkönyvekben közölt statisztikák azonban nem tükröznék valós helyzetet. Ez ugyanis csak az állandó létszámot vette figyelembe. A szervezett nyomdák a munkanélküliekkel, mint munkaerőtartalékkal rendelkeztek. Közvetítő révén, bármikor igényelhettek nyomdai dolgozót, akár

csak két hét időtartamra is, vagy ennél hosszabbra, mondjuk 5 hétre, vagy néhány hónapra aszerint, hogy mennyi vagy milyen sürgős megrendelésük volt.

A Nitsmann nyomda szedészeti anyaga kb. 60 mázsát tett ki. Összehasonlításképpen: már 25-30 mázsa szedészeti anyag is jelentős nagyságrendűnek számított. A nyomda géptermében egy 13-as méretű bolygókereskes gyorsajtó, egy 10-es méretű kisebb Körner sajtó és egy tégelysajtó működött.

*"Nitsmann József nyomdájában kiváló nyomdászokat foglalkoztatott, mert sokat adott arra, hogy üzeméből kiváló minőségű könyvek, újságok, ügyviteli és kereskedelmi nyomtatványok és egyéb nyomdai termékek kerüljenek ki. Ezzel nemcsak saját hírnevét öregbítette, hanem folytatta az elődök hagyományait."*¹⁷

A nyomdában megjelent könyvek száma 19 db, 1892 és 1900 között évente átlag 2 db. A nála megjelent könyvek a legkülönbözőbb kivitelben láttak napvilágot, félvászon, egészvászon, félgrádli, egészgrádli kötésben. Tartalmuk szerint a könyvek főleg szakmunkák, különféle jelentések és jegyzőkönyvek. Pl.: Szolgálati, fegyelmi és kártérítési szabályzat a Győri Kereskedelmi és Iparkamara tisztviselői és szolgája számára; Tormay Béla: A tuberkolózis a háziállatok között és a tejkérdés; Scossa Dezső: Mezőgazdaság, ipar és kereskedelem; Linhart György: A magyarországi felsőbb gazdasági tanügy újjászervezésének kérdése; Jelentés Darányi Ignác val. belső t. tanácsos, földművelésügyi m. kir. minister úr ő nagyméltóságához, Franciaország-, Németország-, Svájc-, és Ausztriában az 1897. év nyarán tett tanulmányútról. Nagyon kevés a szépirodalmi munka, az összes Nitsmann kiadvány 10 %-a. Pl.: Goethe: Torquado Tasso, Néri Szent Fülöp emlékmondatai az ifjak számára.

Nitsmannál megjelent periodikák:

1. Győri Ellenőr	1891. márc. 21. - 1892. ápr. 15.
2. Győri Hírlap	1893. jan. 1. - 1913. már. 21.
3. Győri Közlöny	1894. szept. 30. - 1896. szept. 27.
4. Győri Pinczér-egylet
havi értesítője	1893. ápr. - 1893. dec.
5. Győr Szabad Királyi Város
Hivatalos Értesítője	1895. jan. - 1895. dec.
6. Győri Vasárnapi Újság	1900 -
7. Közvélemény	1893. ápr. - 1893. dec.
8. Őrangyal	1892. jan. 1. - 1892. dec. 31.

Gross Gusztáv nyomdája (1866)

Győr 250 éves nyomdászattörténetében két nagymúltú nyomdászcsalád szerepelt: az említett Streibig dinasztia és a rövidebb ideig fennmaradó Gross család. A Streibig nyomda alapításától (1727) számítva 139 évnek kellett elteltie, míg 1866-ban megkezdhetette működését időrendben és jelentőségében Győr második nyomdája.

A nyomdát a dinasztia feje, Gross Gusztáv alapította. "... nagy intelligenciával rendelkező, széles látókörű, művelt üzletember lehetett. Ezeknek az előnyös tulajdonságoknak, valamint az alapított nyomda gyakorlati előnyeinek birtokában válhatott az irodalom pártfogójává, a magyar könyvkultúra és könyvkiadás felkarolójává, jeles úttörő munkásává. E téren kifejtett minden ténykedése hasonlítható a gyomai Kner Izidoréhoz, aki Gross

után 16 évvel később nyitott egy kicsi nyomdát... Igen sokat és nagyot tett a magyar irodalom és könyvkiadás megalapításában és fellendítésében."¹⁸ - írja egy későbbi visszaemlékező.

A fellelt adatok a nyomda alapítási éveként meglehetősen sok különböző évszámot jelölnek meg. Szerepel a levéltári adatok között 1836, 1850, 1860, 1866, és 1868. Vajon hol lehet az igazság? A felelet: a Gross család valamennyi ága elkötelezte magát a könyvvel. A nagyobb családban volt könyvkereskedő, papír-írószerüzlet tulajdonos. A sokféle évszám annak eredménye, hogy megpróbálták az üzleteket "családinak" tekinteni, s mindenkit számba vettek, mint az üzlet alapítóját.

A valóság az, hogy Gross Ármin (Gross Gusztáv édesapja) 1850-ben egy papír- és írószerüzletet nyitott a mai Híd utca 10. szám alatt. Később ezt bővítette könyvkereskedéssé, majd 1862-ben megjelent az első sokszorosított kiadvány. (Heincel Márk János: Magyar postakönyv.)

A hatvanas évek közepén Gross Árminnak anyagi gondjai támadtak, s úgy határozott, hogy üzletét eladja. Lechner Rudolf bécsi könyvkereskedő vásárolta meg. Gross Ármin két fia, Hermann és Gusztáv úgy döntött, hogy továbbra is a könyvvel keresik meg kenyerüket. Egy ismeretlen bécsi rokon segítségével és pénzével mindketten a maguk elképzelését valósították meg: Hermann könyvkereskedést nyitott a belvárosban a Deák Ferenc utcában, Gusztáv pedig nyomdát alapított. Ugyanakkor - egy 1874-es számla szerint - "Gross könyv-, papír- és írószer kereskedés és kölcsön könyvtár" működött a Híd u. 10. szám alatt. Tehát az apai üzlet is működött, s a család birtokában volt.

A nyomdai üzem a Gyár u. 19. szám alatti magasföldszintes épületben volt. Belső területének beosztása a következő: üvegezett fallal leválasztott iroda, mellette üzemi helyiség. Itt együtt volt a szedészet, a gépterem és a könyvkötészet. Különválasztva csak a papírraktár volt. A nyomda felszerelése "*legalább 10-15 mázsá betűegység, ezen belül jelentős mennyiségű kenyérírás, egy gyorsajtó, egy »liberty« tégelyajtó, egy papírvágógép, egyéb könyvészeti eszközök és szerszámok.*"¹⁹ A személyzetről nagyon keveset tudunk. Az első adat az 1890-es évek végéről származik. Ezek szerint a nyomdában 3 kéziszedő, 3 tanuló, 2 berakó, 1 segédmunkás dolgozott. A munkaidő előbb 9, majd 8,5 óra volt.

Nézzük meg a nyomda kiterjedt üzletkörét! Legtekintélyesebb megrendelő a városháza, ahová hivatalos és ügyviteli nyomtatványokat szállítottak, és ezeknek a nyomtatványféléseknek egy részéből raktárkészletet is tartottak, vagy a szedést hagyták állva, így megrendelés esetén csak beigazítani és nyomni kellett. Jelentős megrendelőnek számítottak az ez időtájt fellendülő győri gyáripár különböző vállalatai, pl.: Koestlin, Vaggon, Olajgyár stb. Nem kevés terméket szállított a nyomda intézményeknek, iparosoknak, kereskedőknek és magánosoknak. Az intézmények közül elsősorban az iskolák emelkedtek ki. Ebben az időszakban a város 13 különböző oktatási intézményének értesítőjét adta ki. Leghosszabb ideig - 16 alkalommal - a Főreálgymnasium (ma Révai Miklós Gimnázium), 14 éven keresztül az ágostai Evangélikus Népiskola, 15 alkalommal Skultéty László, 12 alkalommal pedig Opitz Anna magániskolájának az értesítőit nyomtatta.

Gross-impresszum szerepel a következő győri újságokon és folyóiratokon:

1. Garabonciás	1886. márc. 14. - 1887. dec 25.
2. Győr vármegye
Hivatalos Értesítője	1900 -
3. Győri Híradó	1884. júl. 6. - 1888. ápr. 8.
4. Győri Napló	1895. már. 31. - 1895. ápr. 15.
5. Győrvidéki Tanítóegylet	

Értesítője	1879. jan. - 1880. dec.
6. Középiskolai Mathematikai Lapok	1894. jan. 1. - 1906. jan. 1.
7. Magyar Ifjúság és Népkönyvtár	1879. dec. - ?
8. Tanítóbarát	1886. jan. - 1888. jan.
9. Törvénykezés	1891. máj. - 1891. nov.

Az, amit idáig felsoroltam, a nyomda másodlagos profiljához tartozott. Gross ugyanis fő feladatának azt tartotta, hogy olcsó és színvonalas munkákkal kell ellátni az érdeklődő olvasókat, akiknek a száma egyre emelkedett. A nyomda fő profilja a könyvnyomtatás volt. A vizsgált periódusban itt jelent meg szám szerint a legtöbb mű, s előállításuk színvonala is a legmagasabbak közé tartozik. (1879-es országos kiállítás!) A korszak legjelentősebb nyomdai üze, nemcsak kapacitását tekintve, hanem kiadói politikájában is. E periódusban 195 db könyv jelent meg, évente átlag 6 db.

A kiadott könyvek impresszumában a nyomda háromféleképpen szerepel: "Gross Gusztáv", "Gross Gusztáv és Társa", illetve "Gross Testvérek". A cégbíróági iratok között a "Gross Gusztáv" megjelölés szerepel, mint nyomda cím, tehát a másik két formula hivatalosan nem volt iktatva.

1879-ben indította meg a "Magyar Ifjúság és Népkönyvtár" című, sajnos csak rövid ideig élő könyvtárjékoztatóját. Ez volt az első és egyetlen ilyen jellegű kiadvány a városban.

A könyvek tartalmukat tekintve elsősorban szépirodalmi művek, ezen kívül azonban tankönyveket, szótárakat is megjelentetett. Különösen figyelemre méltó az a törekvése, amellyel az olvasóközönséget szép, olcsó és jó könyvekkel akarta ellátni. Ennek érdekében két sorozatot is indított: 1880-1884 között a "Gross magyar ifjúsági könyvtára", és az 1885-ben indult "Egyetemes Könyvtár" címűt, mely szinte végig kíséri a nyomda történetét. Ezen, a magyar könyvkiadás történetében is nagy jelentőségű sorozat létrehozásának körülményeiről Ferenczy József, a sorozat szerkesztője a következőket írta "Emlékbeszéd Trefort Ágoston felett" című művének előszavában: *"Az Egyetemes Könyvtár szerkesztője a kegyeletnek akar kifejezést adni, midőn e füzetet Trefort Ágoston emlékének szenteli, mert az ő buzdítása hozta létre e vállalatot. Senki nagyobb mértékben nem érezte szükségét a jó és olcsó irodalmi vállalatoknak, mint Ő. Senki meggyőzőbben nem hirdette, hogy a könyvolvasás terjesztésének egyik legfontosabb eszköze: a jó olvasmányokból összeállított, de olcsó irodalmi vállalat, mely nagy tömegben juttatja a közönség kezébe a legváltozatosabb tartalmú irodalmi termékeket.*

*Trefort Ágoston buzdítása bírt rá e vállalat szerkesztésére, az ő érdeklődése volt serkentőm a munkára. Ő ajánlotta fel bármely dolgozatát közlésre, Ő volt első biztatója a kiadónak, kinek szóval is, levélben is kifejezte elismerését a közművelődés terjesztése érdekében tanúsított áldozatkészségéért, mert a vállalat anyagi nyeresége kevés kilátást nyújt neki."*²⁰

Hogy egy ilyen jellegű sorozat megindítása milyen kockázatot rejtett magában, arról Abafi-Aigner Lajos (A Magyar Könyvesház című sorozat kiadója és szerkesztője) így írt 1879-ben: *"... ha a magyar könyvkiadásba (valaki) beleöli a pénzét és megbukik, ügyetlennek, ha pedig szerencsével folytatja üzletét, vérszopónak, az írók zsírján hízóznak szeretik nevezni."*²¹

Az Egyetemes Könyvtár céljáról a kiadó a sorozat útra bocsátásakor ezeket írta:

"Az Egyetemes Könyvtár semmiféle hasonló vállalatnak nem akar versenytársa lenni, egyiket sem törekszik a forgalomból kiszorítani, egy dologban akar csak versenyezni minden meglévő irodalmi vállalattal: a közművelődés előmozdításában.

*... Kísérletet akarunk tenni mi is az Egyetemes Könyvtárral a könyv olvasás terjesztésére, a jobb irodalmi termékek nagyobb forgalmának előmozdítására. ... Komoly igyekezettel iparkodunk kitűzött célunk felé haladni, a füzetek tartalmasságával igyekezünk vállalatunk életrevalóságát bizonyítani, a magyar közművelődés előmozdításának gondolata ösztönözni fog bennünket kitartó munkásságra."*²²

Ferenczy és Gross rendkívül nívós sorozatot hozott létre. A magyar költők közül Berzsenyi, Csokonai, Kámta, Kisfaludy, Kölcsey, Reviczky, Zrínyi versei szerepelnek a sorozatban. A külföldiek közül Calderon, Carlyle, Heine, Ibsen, Macaulay, Goethe és Tolsztoj alkotásait "szerkesztették bele". Ezek között olyanok is vannak, amelyek először jelentek meg Magyarországon. (Pl. "Az újabb angol költők" címet viselő tanulmánykötetet a győri Koltai Virgil fordította.) Ezen kívül természetesen megjelentek még olyan művek is, amelyeket az irodalomtörténet ma már nem nagyon tart nyilván. (Pl. Beniczkiné Bajza Lenke munkái, Szulik József versei.)

Különböző tanulmánykötetek, publicisztikai dolgozatok is megjelentek a sorozatban (pl.: Szász Károly: Az ember tragédiájáról; Rogeard: Képek a francia irodalomból). Érdemes még kiemelni a sorozatból a nagy hazafiakról szóló életrajzokat, melyeket Sebasztha Károly írt (Széchenyi István, Kossuth Lajos, Deák Ferenc).

A sorozat könyvei kétféle kiadásban is megjelentek: egy olcsóbb, füzetenként 10 krajcárért, ez papírkötésben volt; a drágább pedig selyemkötésben, a borító külső részére nagyon szép mintákat nyomtattak. Ez utóbbi 40 krajcárba került. Így ki tudták elégíteni a szerényebb jövedelemmel rendelkezők igényeit csakúgy, mint azokat, akik a szép kiállítású könyveket is meg tudták vásárolni. A sorozat azzal, hogy mintegy 130 kötetet ért el, elérte célját. Gross pedig ezzel a tétével "végeképp beírta magát a magyar könyvkiadás történetébe."²³

A szépirodalmi könyvek mellett a nyomda tankönyveket is előállított. Kiemelkedő minőségűek voltak szótárak (pl. Carriere Magyar-francia és francia-magyar szótára), színvonalasak a fizikával, kémiával és csillagászattal foglalkozó könyvei (pl. Bierbauer Lipót munkái).

1883-ban került a piacra a "Zsebkönyv Magyarország tanulói számára". Tartalma megfelelt - még pedig kitűnően - egy korabeli, polgári iskolai diák számára. A szerkesztő, Németh Antal nagyon sok hasznos és érdekes dolgot gyűjtött össze.

Példaként néhány fejezetcím a könyvből:

- tudnivaló az időszámításról
- nevezetesebb találmányok és azok feltalálói
- néhány vonás nagy emberek életéből
- irodalmi szemelvények vázlatos életrajzokkal
- a hazai történelemben előforduló nevezetesebb helyek.

Hasonló, tájékoztató jellegű könyvecske a "Győr szabad királyi város és Győrvármegye rövid földrajza" című kiadvány. Ebből az érdeklődő megismerkedhet a társas élettel és még egy sor hasznos - ma környezetismeretnek nevezett - tudnivalóval.

Gross könyvkiadási politikájáról elmondhatjuk, hogy elsősorban az ifjúságnak és az érdeklődő átlagolvasónak adott ki könyveket. Győrről Grossék voltak azok, akik kiadványaikkal elsősorban "az olvasás gyönyörűségét" -t szolgálták.

Czéh (1869) - Surányi (1883) nyomda

Magyaróvárott működött a Czéh család nyomdája. A környéken pontos, precíz munkájukkal nevet szereztek maguknak. Ezért fogadta a város szívesen Czéh Sándor elhatározását, hogy kiválik a családi üzemből, önállósul és Győrött nyomdaműhelyt nyit. Így jött létre Győr harmadik nyomdája. Hiteles információink nincsenek a nyomdáról. Az egyéni cégeket nyilvántartó lajstromban is csak ez szerepel: "Czéh Sándor (Alexander Czéh) nyomdász. Főtelephely Győrött."²⁴ A nyomda berendezésére, felszereltségére vagy működésére vonatkozó feljegyzés nem maradt ránk.

Egy 1871-es adólistán Czéh Sándor a 393. helyen szerepel, s évente 43 forint 39 krajcár adót kellett fizetnie.

Hogy a nyomdában kiváló munkát végeztek, arra a bevezetőben említett 1879-es kiállításon való részvétel a bizonyíték. Ezt a jó munkát igazolják a nyomdában megjelent periodikák:

1. Garabonciás	1882. jan. 1.- 1885. márc. 8.
2. Győri Figyelő	1873. jan. 18. - 1873. okt. 1.;
1874. júl. - 1874. dec. 31.
3. Győri Közlöny	1869. márc. - 1869. júl.;
1883. jan. 1. - 1885. márc. 5.
4. Győri Lapok	1879. aug. 1. - 1885. márc. 14.
5. Győrvidéki Gazda	1879. aug. 1. - 1885. márc. 14.
6. Győrvidéki Tanítóegylet
Értesítője	1880. jan. - 1883. aug.
7. Hazánk	1880. jan. - 1883. aug.
8. Raaber Lloyd	1873. jan. - 1873. máj.
9. Remény	1873. nov. 15. - 1876. júl. 14.
10. Seprő	1875. jan. - 1875. aug.
11. Szabad Polgár	1872. febr. - 1875. szept.

A könyvnyomtatás terén a szépirodalmi munkák már sokkal nagyobb számban vannak jelen, mint Sauerveinnél, de mennyiségük meg sem közelíti a Gross nyomda által kiadottakat. Kinyomtatta pl. Brankovics György drámáját, Erdődy Dániel költeményeit; Kreigler Mór "Az ember egy gép" című munkáját két éven belül háromszor is kinyomtatta. Czéh Sándor naptárt is jelentetett meg 1869 és 1875 között. A szakirodalom terén kiadott kamatszámító táblázatokat, a francia főnevek neméről egy tanulmányt. Megjelentette a női emancipációról Szerényi Endre által írt könyvet. A gyermekekre is gondolt Czéh: kiadott egy rajzminta füzetet iskolások számára. Ez volt az egyetlen ilyen jellegű kiadvány ebben a periódusban.

Czéh az egyházak számára is nyomtatott. Főleg a református és az evangélikus gyülekezet kereste fel nyomdáját. A katolikus püspökség is igénybe vette munkáját: nyomtatott számukra imakönyveket, névtárakat, katekizmusokat stb. Petz Lajos, a híres győri orvos első munkái is a Czéh nyomda termékei voltak.

Czéh Sándor halála után rövid ideig felesége vezette a nyomdát, majd Surányi János, a nyomda üzletvezetője vette meg az üzemet. Ismét a "Magyar Nyomdászok Évkönyvé"-hez fordulunk: az 1892-es "Nyomdák Győrött" felsorolás nem említi meg Surányi nevét. Egyes feltevések szerint ez azért volt, mert a nyomda nem szerve-

zett munkásokat foglalkoztatott. Ennek viszont ellentmond ugyancsak az 1892-es évkönyv egyik híre: *"az utassegélyt (a valcoló²⁵ nyomdászlegényeknek járó utassegélyt) fizeti Győrött Fekete Ferencz, Surányi könyvnyomdája. Ugyanaz az utasszállóba (Bálint Mihály utcai Pethő vendéglő) utalványt ad."*²⁶ Ha ez a bizonyos Fekete Ferencz a Surányi könyvnyomda nyomdása, akkor ez a nyomda létét bizonyítja.

Ezenkívül még egy közvetett bizonyíték van a nyomda létezésére. A "Győri Kurír" írja "Kisfaludysták - Kisfaludyak nélkül" című cikkében: *"Győr város eme első - 1880 és egynéhány esztendőket irtanak - Kisfaludystái a következők voltak: Szauter József rendőrfőkapitány, Surányi, a nyomdatulajdonos..."*²⁷ Surányi neve itt megint felbukkant, méghozzá arra az időszakra utalva, amikortájt átvette a Czéh családtól a nyomdát.

Surányi nevét egészen 1914-ig viselte a nyomda. Népszerű vállalat volt, modernizálódott is Surányi keze alatt. Fennállása alatt hozzávetőlegesen húsz napilapot és folyóiratot nyomtattak nála.

Surányi alatt a nyomda sok esetben mecénásként is működött. A Függetlenségi Párt lapjait nemcsak nyomtatta, de kiadói gondjait is vállalta. Ez a vállalkozás annál is jelentősebb, mivel Győrött ennek a Pártnak az egész periódusban sikertelen vállalkozásai voltak, mert a hatalom és vele együtt az anyagi eszközök is a szabadelvűek kezében összpontosultak.

Surányi az 1858-ban alapított Győri Közlönynek is kiadója volt az 1883 és 1896 közötti időszakban. Nem bírta az egyenlőtlen versenyt; a lap egyesült az időközben indult Győri Hírlappal. Surányinál megjelent periodikák:

1. Bohó Misi	1889. szept. 29. - 1889. dec. 15.
2. Borromaeus	1894 - 1895.
3. Garabonciás	1885. márc. 5. - 1886. márc. 14.
4. Győr Szab. Kir. Város Hivatalos Értesítője	1889. márc. 15. - 1892. szept. 30.
5. Győri Független Újság	1897. jan. 1. - 1897. márc. 21.
6. Győri Közlöny	1885. márc. 5. - 1894. okt. 30.
7. Győri Napló	1895. ápr. 23. - 1895. szept. 28.
8. Győri Pinczéregylet Havi Értesítője	1897. febr. - 1914. dec.
9. Győrvidéki Gazda	1885. márc. - 1885. máj.
10. Győrvidéki Tanítóegylet Értesítője	1885. márc. - 1898. jún.
11. Joghallgatók Lapja	1886. nov. 4. - 1887. máj. 29.
12. Katholikus Néptanítók Lapja	1887. márc. 10. - 1887. ápr. 8.
13. Litterae Circulares ad venerabilem clerum Almae Diocesis Jauriensis	1891 - 1894.
14. Őrangyal	1894. jan. 1. - 1895. jan. 1.

Az üzem újságok előállításán kívül még könyvkiadással is foglalkozott. Nagyobb szedészetel rendelkezett; ebben jelentős mennyiséget képviselt a kenyérírás. Átlagosan 4 fő kézi szedőt foglalkoztatott. Két gyorssajtó és

két tégelysajtó működött a nyomdában, amelyeket egy gépmester és 2-3 berakónó látott el. Könyvkötészetről nem esik szó Surányi nevével kapcsolatban; feltehetően a nyomtatott anyagot kiadta könyvkötőknek.

Könyvkiadói tevékenységéből két könyvet emelnék ki: Giesswein Sándor "Az összehasonlító nyelvészet" című művét, valamint Limbay Elemér "Magyar Daltár"-ának 3-4. kötetét.

Surányi nyomdája volt az, amelyik hosszú időn át elnyerte a város megbízását a hivatalos nyomtatványok előállítására. Azonban ez a "gyilkos verseny" - ahogyan Raab Béla nevezte - egyre erősödött és Surányi nem bírta tovább. Erről tanúskodik egy levele:

"Győr sz. kir. város folyó év elején fogva nyomtatvány és írószer szükségletét nálam fedezi szerződéses 60 % ár levonása mellett oly csekély összeggé törpül, hogy e nyomtatványokhoz adott papír ára is alig térül meg, ez ugyan még elviselhető volna, ha az átadott munkákat rendes többi munkáim közé beoszthatnám, ez azonban az év lefolyása alatt lehetetlen volt, mivel minden munkát sürgősen és rögtön kellett, legtöbbször külön munkaidőben, mire a szerződésben kötelezve nem voltam. Eleinte azt hívtam, hogy ez csak kezdetben megy így, de sajnosan kellett meggyőződnöm arról, hogy ez egész éven át folyton így tartott, s így menne tovább is, mi a 60 %-os árlevonás mellett egyéb munkáimon keresett jövedelmemet is felemésztene.

*A Tekintetes Tanács minden lelkiismeretes tagja be fogja látni kérelmem a béli méltányosságát, midőn az iránt fordulok a Tekintetes Tanácshoz, hogy engem ezen reám nézve felette terhes kötelezettség alól felmenteni s új árlejtést kitűzni méltóztassék."*²⁸

Egy-két év megszakítás után ismét Surányi nyomtatta a város hivatalos nyomtatványait. Ekkor azonban Surányi kérésére nagyon részletes, mindenre figyelő szerződést kötöttek. Kitért a szerződés arra, hogy hány óráig kell leadni a rendelést, hány órára lesz kész, ha külön munkaidőben dolgoztat, mi terheli a várost stb. A nyomda a szerződés pontos betartása mellett kiválóan tudott dolgozni. Surányi utódai is folytatták ezt a város érdekeit szolgáló megtisztelő feladatot.

Pannónia nyomda (1883)

A nyomda keletkezésére vonatkozóan ismét az 1892-es "Magyar Nyomdászok Könyvé"-re kell figyelni. A felsorolás szerint Győr negyedik nyomdája a "Galántai és Társa" cég. Az egyéni cégek jegyzőkönyvébe a Gaar (Galántai) nyomda nem került be. Mindösszesen egyetlen kiadványt jelentettek meg (Páder Rezső: A vérrokonság mint házassági akadály).

Galántai Iván, hogy üzletét fellendítse, s erős versenytársként léphessen fel a Gross, Sauervein, Surányi cégekkel szemben, társult Haar Vilmossal. A társulás elsősorban a fejlesztésre volt kedvező hatással. A két tulajdonos azonban nem tudott együtt dolgozni, s hamarosan elváltak útjaik. Galántai volt az, aki otthagya a nyomdaipart. Haar ekkor Szávay Gyulával társult, s adták a nyomdának a "Pannónia" nevet. A nyomda elsősorban a Kereskedelmi és Iparkamara számára állított elő nyomtatványokat s a testület kiadványai, különböző jelentései, szabályzatai is itt jelentek meg.

Az 1890-es évek közepén a Pannónia nyomda részben Raab Béla tulajdonába került. "... 27 évvel ezelőtt Raab belépett társnak a Galántai és Haar cégbe és később, mikor Haar is kilépett a cég kötelékéből, Raab Béla Szávay Gyulával folytatta működését."²⁹ Ettől kezdve számíthatjuk a nyomda "felemelkedésének" idejét, mely egészen az 1930-as évekig tartott.

Kezdetben a nyomda a Király utcában, a Perlaky-féle házban volt. Az ekkor még kezdetleges kis műhely 3-4 munkást foglalkoztatott. Raab nagy szorgalmával, szaktudásával és tőkéjével elérte, hogy a századfordulóra 15-20 munkásemlernek adott egyszerre kenyeret. Galántai idejében egy kis kézzel taposó ún. amerikai géppel és egy gyorsajtóval dolgozott az üzem. A század utolsó évtizedében már négy modern szedőgép, négy gyorsajtó és hatalmas könyvkötőgépek hirdették a szorgalmas iparos munkáját.

Mikor Raab eladja a nyomdáját, a "Reggel" című napilap veszi meg, s így ír róla: *"egy egészen modern, a kor minden követelményének teljesen megfelelő műintézetet vettünk át, a derék kipróbált személyzettel együtt."*³⁰

*"A Pannónia nyomda a maga idejében igen jelentős, országos hírnévnek örvendő nagyüzem volt. Jelentőségét és rangját tekintve a Streibig nyomda folytatója, a gyártmányok minősége szempontjából szintén a nagy előddel hasonlítható össze ... Műszaki felszereltsége kiváló, országosan is számottevően jó és elismert. ... A fejlesztésben élenjárt és úttörő munkát végzett. Példa erre többek között az is, hogy vidéken elsőnek vagy legalábbis az elsők között helyezett üzembe szedőgépeket és gyorsajtói közül egy már akkor ausburgi típusú, Rotary önberakós volt."*³¹

Raab Béla, mint Győr legkorszerűbb nyomdájának tulajdonosa igazi kultúrmunkát végzett. Hosszú éveken át sok lapot, könyvet és egyéb nyomtatványt állított elő; emellett *"különös figyelmet fordított a gazdagon és újonnan berendezett nyomda arra, hogy nyomtatványai megfelelő külsővel bírijanak."*³²

A Pannónia nyomdában előállított periodikák:

1. Dunántúli Protestáns
Közlöny	1885. júl. 29. - 1890. dec. 25.
2. Felső Dunántúli
Törvényszéki Értesítő	1891. ápr. - 1891. júl.
3. Győr Szab. Kir. Város
Hivatalos Értesítője	1891. (1. szám)
1894. máj. - 1894. szept.
1899. jan. - 1913. febr.
4. Győri Ellenőr	1894. jan. 1. - 1894. márc. 21.
5. Győri Független Újság	1891. márc. - 1891. jún.
6. Győri Hírlap	1887. dec. 25. ;
1889. júl. 4. - 1891. febr. 15.
7. Győri Kerületi Kereskedelmi
és Iparkamara
Hivatalos Értesítője	1899. máj. - 1899. okt.
8. A Győri Pinczéregylet
Havi Értesítője	1888. okt. - 1891. jan.
9. Hazánk	1883. aug. - 1888. jan.
10. Komámuram	1886. ápr. 4. - 1886. ápr. 18.
11. Színház	1889. okt. - 1889. dec.

A periodikákon kívül a nyomtatványok voltak a legjelentősebbek a nyomda profiljában. A városi tanács évente hirdetett árlejtéseit Surányi mellett a Pannónia nyomda kapta meg legtöbbször. Raab nem értett egyet az évenkénti árlejtéssel, s ezért levélben fordult a városi tanácshoz: *"...ugyanis eddig három évre köttettek a nyom-*

*dai szerződések és igen helyesen, mert az első évben oly előkészületeket, stereotyp berendezéseket kell létesíteni azon vállalatnak, mely őszintén és tisztán akar megfelelni kötelességeinek, hogy azok csakis a következő években térülhetnek meg némileg; ellenkező esetben kénytelenek lesznek a nyomdavállalatok az öngyilkos árlejtési verse-nyekkel lassankint felhagyni, s a város ismét teljes egységáron vagy azok felett kényszerül szállításait végez-
ni... A szolid iparüzés szempontjából és a megrendelő város pontos, gyors, jó kiszolgálásának érdekében is méltóztassék az alulírt vállalattal is három vagy legalább két éves szerződést kötni."*³³

Raab ajánlatát elutasítják levélben, mondván, hogy nem a hivatalos árlejtésen tette meg javaslatát. A tanács továbbra is ragaszkodott az éves árlejtéshez, hiába fordultak hozzá a nyomdatulajdonosok, pl. Surányi is.

A könyvkiadás terén a nyomda igazán csak az 1900-as években fog kiemelkedni. A mi periódusunkban szépirodalmi munka szinte alig látott itt napvilágot. A különböző hivatalok, testületek kiadványai, évkönyvei, tájékoztatói teszik ki a könyvanyag nagy részét: "az egyes szakhivatalok bizonyosságot tehetnek arról, hogy bármely sürgős, nagy vagy komplikált munka kívántatott, annak e nagy személyzettel dolgozó, mindennemű segédgéppel felszerelt nyomdavállalat a legmegbízhatóbb pontossággal tudott megfelelni."³⁴

Polgár (1888) - Győregyházmegyei Alap

(1895) nyomdája

A nyomda valószínű alapítása 1888. Pontos adatot nem ismerünk, hiszen Polgár, mint papírkereskedő működött a városban. Hivatalosan nem volt engedélye nyomda működtetésére.

"A győri Kereskedelmi és Iparkamarának előterjesztése folytán hivatkozással a m. kir.

*igazságügyminisztériumnak 1890. évi jan. 20-án 4022 és a kereskedelemügyi m. kir. minisztériumok 1890. jan. 26-án 2631 sz. alatt kelt rendeletére, felhivatik Polgár Bertalan győri lakos papírkereskedő, hogy cégét - minthogy üzlete a Kereskedelmi és Iparkamara véleményes jelentése alapján a kis ipar körét meghaladja, s üzlete az 1875. évi 37. t.cz. 5. §-ban felsorolt kivételek közé nem sorolható - s így a fennebb hivatkozott törvénycikk 14. §-a értelmében cégét bejegyeztetni köteles - ezen királyi törvényszéknél mint a kereskedelmi bíróságnál 15 nap alatt bejegyeztesse, mert annak elmulasztása esetére a kereskedelmi törvény 21. §-ban meghatározott 500 frt-ig terjedő pénzbírsággal fog erre köteleztetni. Győr, 1892. évi márc. 31-én."*³⁵

A bírósági felszólításra Polgár jelentkezett, s kimutatta az 1888-ból származó iparigazolványát. "Polgár Bernát győri lakos kellően bejelentette, hogy Győr szab. kir. város területén a Megyeház utca 8. sz. alatt könyvnyomdaipart szándékozik üzni. Miután az 1888. XVII. t. cz. által előírt kellékekkel igazolta azt, hogy ezen ipar üzésére jogosult, Polgár Bernát urat E lajstrom 30. sz. alatt az iparlajstromba bejegyeztem és ezen igazolványt kiadtam."³⁶ Végül is "Polgár Bertalan papír- irodaszer- és könyvnyomda" tulajdonosként jegyezték be a cégbírósági jegyzékbe.³⁷

A nyomda már az alapításkor jelentős üzemnek számított. Működésének helye a belváros közepe, a Megyeház utca és a Teleki utca sarkán lévő ház. A berendezés között találunk egy 13-as méretű Anger gyártmányú vasutikocsis, igen régi típusú gyorssajtót. A gép megbízhatóságára jellemző, hogy még az Egyházmegyei Alap nyomdájában is működött. Ezen kívül volt még egy Boston-Liberty típusú tégelysajtója. Szedészete az akkori követelményeknek megfelelően felszerelt, úgyszintén a kiegészítő gépek és berendezések arányában voltak az üzem kapacitásával.

A nyomdát hét évi üzemelés után eladta a tulajdonos. Mi okból, nem tudni. Lehetséges, hogy a nyomdáért kapott, mindenképpen jelentős összeget a Kármelita-rendház épületében lévő írószerületbe fektette be és ez a papír- és írószerkereskedés egymagában is biztosította anyagi igényeit, letéve a nyomda üzemeltetésével járó nem kevés gondot.

Polgárnál a nyomda kapacitását figyelembe véve meglehetősen kevés kiadvány jelent meg. Hét periodikát adott ki hosszabb-rövidebb ideig. Ezek:

1. Dunántúli Hírlap	1893. dec. 24. - 1894. júl. 4.
2. Győr szab. kir. város
Hivatalos Értesítője	1892. nov. - 1894. febr.
3. Győri Híradó	1888. ápr. 8. - 1888. aug. 20.
4. Győri Hírlap	1891. febr. 15. - 1892. jan. 3.
5. Őrangyal	1888. jan. 1. - 1894. jan. 1.
6. Tanítóbarát	1888. jan. - 1889. márc.
7. Törvénykezés	1891. máj. 6. - 1891. máj. 31.

A könyvek száma évente 1-1 kötet. Az egy évben kiadott könyvek legmagasabb száma: 3 db. Itt jelent meg talán a leghíresebb győri nyomtatvány (ebből a korból): Spanraft Alajos munkája, a francia irodalmi és köznyelv kézikönyve, két nyelven, megközelítőleg 1100 oldalon.

Jobbára a püspökség kiadványait, valamint irogató egyházi személyek munkáit nyomtatta. Jó kapcsolatukat támasztja alá az a tény, hogy a püspökség vásárolta meg a nyomda felszerelését.

A 19. század utolsó évtizedében a hatalmas anyagi bázissal rendelkező katolikus egyház a püspöki székhelyeken (Győrött - Veszprémben - Pécsen - Egerben stb.) egyházmegyei nyomdákat létesített. Fő célja a sajtó és a kiadványok felhasználása a politikai érdekvédelemre és a tömegek befolyásolására. Ezek a nyomdák működésük révén elősegítették az egyház kiadói tevékenységét is.

A győri püspökség kezelésében lévő "Győregyházmegyei Alap"-ból vásárolták meg a nyomdát. Az új tulajdonos sokat tett a fejlesztés érdekében, elérte (a századfordulóra) és meg is tartotta - győri viszonylatban - a legnagyobb és legjelentősebb nyomda rangot.

A Győregyházmegyei Alap nyomdája cég, mint új tulajdonos, a berendezést a Káptalandombon lévő saját, emeletes épületében szereltette fel ill. helyezte üzembe. Ebben a Gutenberg tér 2. szám alatti épületben az átalakítás során az emelet nagyobb részét egybenyitották és az így kialakított hatalmas terembe helyezték el a szedésszetet és a könyvkötésszetet. Az ugyancsak nagy terem alakított földszinten a nyomdagépeket szerelték fel. A gépterem mögötti kisebb helyiség a további feldolgozás (hajtogatás, csomagolás stb.) és kisebb raktározás célját szolgálta. E mögött még volt egy boltíves kazamata-szerű helyiség, ahol a papíryananyagot tárolták. Végül az utcai bejáratától jobbra és balra meghagyott két kisebb helyiségben a szerkesztőséget ill. a nyomda irodáját rendezték be, az irodák felett az emeleti részen a mindenkori nyomdavezető szolgálati lakása volt.

Az akkori körülményekhez képest újszerűnek lehetett minősíteni a nyomdaépület belső kialakítását. Ugyancsak modern megoldást jelentett a gázzal való üzemi világítás, ehhez hasonlóan az is, hogy a gépeket transzmissziós áttétellel gázmotor hajtotta. Amikor a villamos energia felhasználása a világítás és meghajtás céljára lehetővé vált, ez a nyomda elsőként alkalmazta.

Nem ismeretes az a tény, hogy Polgár Bertalantól az egész üzemet teljes egészében megvásárolták, vagy csak bizonyos gépeket. A levéltári anyagból kitűnik, hogy az első időben a nyomda üzletvezetőjének fő feladata a

műszaki fejlesztés volt. A vizsgált periódus végére a nyomda a következő gépekkel rendelkezett: 1 db 13-as Anger gyorsajtó, 1 db 13-as kisebb Frankenthal gyorsajtó, 1 db Boston-Liberty tégelyajtó; kiegészítő és könyvkötészeti gépek és eszközök: 1 db nagy kerek kézihajtású vágógép, 2 db drótfűzőgép, lemezolló, élvágógép. A szedészet igen nagy volt, sokféle nagyságú és mennyiségű betűk, súlya kb. 80-90 mázsa. Ezen belül igen jelentős a kenyérírás. A szedészet betűállományában -Győrött egyedül itt - voltak kottaszedéshez szükséges idomok, héber és görög betűk.

*"Az egyházmegyei nyomda az egyházmegyei alapból alapított oly célból hogy a katolikus irodalom fejlesztésére a lehetőség szerint, még kedvezményes áron is, valamint a katolikus ügyek előmozdítására és védelmére szolgáljon, s azért, ha a viszonyok úgy kívánják lapot is adjon ki."*³⁸

A cél meghatározza a profilt is. Többségében egyházi vagy egyházi jellegű nyomtatványféléseket állítottak elő. A megjelentetett hírlapok katolikus nézőpontból tájékoztatták az olvasókat. Kiadtak tankönyveket, értesítőket, hitszónokok szentbeszédeit. Raktárra állítottak elő egyházközigazgatási nyomtatványokat, szentképeket nagy mennyiségben, darabonkénti árusításra. A városi és megyei nyomtatvány közszállításból részarányosan kapott az üzem jelentős mennyiségű megrendelést. Számos gyár, vállalat, intézmény, egyesület, iparos és kereskedő, valamint egyes személy kereste fel a céget, hogy nyomtatványt rendeljen, mert "minőségi munkát és korrekt fogadtatást találtak."³⁹

Az "Egyházmegyei Alap" nyomdájából kikerült periodikák:

1. Borromaeus	1895 - 1900.
2. Dunántúli Hírlap	1894. aug. 9. - 1900. dec. 31.
3. Litterae Circulares ad
Venerabilem Clerum Almae
Diocesis Jaurinensis	1894 - 1900.
4. Magyarországi Papi
Imaegyesület Értesítője	1895 - 1900.
5. Őrangyal	1895. jan. 1. - 1900. dec. 31.
6. Szent Gellért	1898. szept. - 1900. dec.

Az "Egyházmegyei Alap" nyomdája az egyetlen győri nyomda, amelynél adatot találtam a munkaszervezésre. A szervezeti felépítés egészen a nyomda megszűnéséig megmaradt. Felügyelet, irányítás és közvetlen vezetés vonatkozásában a nyomda szervezeti felépítése nagyon egyszerű volt. Az ügykezelő személyzet élén állt a vezérigazgató, az igazgató, az üzletvezető és a könyvelő. A vezérigazgató az egyházi főhatóság által kinevezett magas-rangú egyházi személyiség. Felügyeletet gyakorolt, ellenőrzött, fontos kérdésekben döntött és a tulajdonosi érdekeket képviselte. Az igazgatót a megyéspüspök nevezte ki, általában egyházi személy, de lehetett szakértő világi személy is. Gondoskodott az üzletvezető útján a szükséges munkás személyzetről, alkalmazott és elbocsátott, megállapította a munkások bérét.

Az üzletvezető mindig világi személy. *"Ügyel a berendezésre, s felszerelésre, azok karbantartására, nemkülönben a munkaidő pontos betöltésére felügyel, a munkateljesítményt ellenőrzi, a mutatkozó hiányról tájékoztatja a vezérigazgatót és az igazgatót."*⁴⁰

A könyvelő látott el mindenféle nyilvántartást. Ő vezette a számviteli főkönyvet, a hitelezők folyószámlakönyvét, a személyzet kereseti kimutatását. Az üzletvezetőt távollétében helyettesíti.

A nyomda személyzete kizárólag szervezett nyomdászokból állott. Közülük számosan a szakszervezet tisztviselői és irányítói is voltak. *"Ebben a nyomdában a szó valódi értelmében állandó kondíciót kaptak azok a nyomdászok, akik jó szakemberek voltak. A hajsza vagy hajszoltság itt ismeretlen fogalom A munkabér viszont nagyon megfelelő szinten mozgott."*⁴¹

Összefoglalásul elmondhatjuk Győr e korszakbeli nyomdáirol, hogy közepes üzemek. Többségük könyvkiadással is foglalkozott. A nyomdászat mellé legtöbbször párosult valamilyen rokon szakma (pl. papír, írószer). A kiadott könyvek éves átlaga 12 db; általában helyi szerzők műveit nyomtatják (kivéve Grosst).

A fentiekből következik, hogy Győr nyomdászati viszonyai 1849 és 1900 között az országos gyakorlatot tükrözik.

Jegyzetek

1. 1872-es ipartörvény XVIII. tc. 4. fejf. In: FÜLÖP Géza: A könyv- és könyvtári kultúra a kapitalizmus időszakában 1789-1918. Kézirat. Bp., 1975. 236. o.
2. FÜLÖP G. i. m. 240. o.
3. SÁRY István: A kapitalista Győr. In: Arrabona, 6. köt. Győr, 1964. 192. o.
4. LENGYEL Alfréd: Győr megye történetének írásos emlékei 1001-1918. Győr, 1965. 75. o.
5. Győr Megyei Jogú Város Levéltára (a továbbiakban: GYVL) Tanácsi iratok. II/8/1875.
6. Magyar nyomdászok évkönyve. 7. évf. 1892. 79. o.
7. ZÖLD Ferenc: Kisalföldi könyvesházak. Győr, 1981. 36. o.
8. GYVL, Polgármesteri iratok. VI. 286/860.
9. PITROFF Pál: A győri sajtó története. Győr, 1915. 103. o.
10. GYVL, Polgármesteri iratok. II. 268/860.
11. PITROFF P. i. m. 141-142. o.
12. GYVL, Polgármesteri iratok. II. 25/861.
13. A periodikák nyomtatási helyének megállapításához JÁSZBERÉNYI Ferencné: A győri sajtó története és bibliográfiája. Győr, 1970. című, kéziratban lévő munkáját használtam. (A kézirat a KKMK Helyismereti Gyűjteményében található.)
14. GYVL, Győr város tanácsának iratai, X/32/898.
15. Győri Lloyd, 1926. 3. sz. május 9. 8. o.
16. GYVL, Magyar Királyi Törvényszék Cégbírószági iratai. Egyéni cégek jegyzéke. Könyv. 251 o. 498/1891.
17. FIAS István: Emlékezés Győr nyomdáira. Kézirat. Győr, 1977. 10. o. (E munka ma már nyomtatásban is hozzáférhető.)
18. FIAS I. i. m. 18. o.
19. FIAS I. i. m. 21. o.
20. FERENCZY József: Emlékezés Trefort Ágoston felett. Győr, Gross G. 1889., Előszó.
21. Kisalföldi Könyvesházak, 73. o.
22. CZAKÓ Zsigmond: Végredelet. Győr, Gross G., 1889. belső borítólapp.
23. ZÖLD F. i. m. 26. o.
24. GYVL, Magyar Királyi Törvényszék Cégbírószági Iratai. Egyéni cégek jegyzékei. Könyv. 43. o. 107/1870.
25. Valcolás = vándorlás. A felszabadult nyomdássegéd gyalogszerrel elindult világot látni, szakmai fogásokat és nyelvet tanulni. Elinduláskor kapott egy "viaticum könyv"-et. Ebbe beírták azoknak a városoknak, nyomdának a nevét, ahol megfordult ill. dolgozott. Napi 20 km-t kellett megtennie, ezért kapott egy "viaticum"-ot, vagyis akkora pénzösszeget, amelyből fenn tudta magát tartani, és igen kedvezményes (de nem komfortos) szállást az erre kijelölt helyen. Győrről pl. az említett Pethő vendéglő volt ilyen szálláshely.
26. Magyar nyomdászok évkönyve. 7. évf. 1892. 62. o.
27. Győri Kurír, 1932. 4. sz. jan. 25. 6. o.
28. GYVL, Győr város tanácsának iratai. 8937/XII/69/891.
29. Reggel, 1918. 80. sz. júl. 13. 7. o.
30. Uo.
31. FIAS I. i. m. 29. o.
32. Raab Béla levele. GYVL, Győr város tanácsának iratai. 5399/XII/69/891.
33. Raab Béla levele a városi tanácshoz. GYVL, Győr város tanácsának iratai. 89006/XII/890.
34. Uo.
35. GYVL, Győr város tanácsának iratai. 1871/XII/24/892.
36. Győr város kapitányságának levele. GYVL, Győr város tanácsának iratai. 117/XII/892.
37. GYVL, Magyar Királyi Törvényszék Cégbírószági iratai. Egyéni cégek jegyzéke. I. könyv, 307. o. 609/1888.
38. A Győregyházmegyei nyomda működési szabályzata. Győr, 1930. 7. o.
39. FIAS I. i. m. 34. o.
40. Győregyházmegyei Nyomda Működési Szabályzata, 17. o.
41. FIAS I. i. m. 39. o.